

Warm bloed

‘Zoo wij maar eens onzen dwazen tegenzin tegen het lezen van “oude boeken” konden overwinnen, dan zou een vergelijkende studie van Indische romans ons waarschijnlijk aardige verrassingen brengen.’

Gerard van Eckeren

‘Reading, books, the literary culture, was respected, desired, for centuries. Reading was and still is [...] a kind of parallel education.’

Doris Lessing

Warm bloed

De representatie van Indo-Europeanen in
de Indisch-Nederlandse letterkunde
(1860-heden)

PETRA BOUDEWIJN

Hilversum
Verloren
2016

Dit onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en maakt deel uit van het programma Promoties in de geesteswetenschappen, project 322-30-002

Afbeeldingen op het omslag: op de voorkant een Indisch gezin omstreeks 1915 (collectie KITLV); op de achterkant vier geslachten van een Indische familie omstreeks 1912 (bron: R. Nieuwenhuys, *Komen en blijven. Tempo doeloe – een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1987-1920*. 2e herz. dr. Amsterdam: Querido, 1998). De afbeelding van het batikdoek komt van [iStock.com/Jcomp](https://www.iStock.com/Jcomp).

ISBN 978-90-8704-598-2

© 2016 Petra Boudewijn & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	11
1 Inleiding	13
Inleiding	13
'Ras' en 'rasvermenging'	15
Geschiedenis en geschiedschrijving	18
Literatuur en literatuurwetenschap	22
Probleem- en doelstelling	25
2 Theorie en methode	27
Inleiding	27
Inkadering	29
Postkoloniale literatuur- en cultuurwetenschap	30
Hybriditeit in het koloniale tijdperk	31
Hybriditeit in de postkoloniale periode	32
Internationale conceptualisering van hybriditeit	34
Een Nederlands postkoloniaal perspectief?	36
Indo-Europeanen in de Nederlandse wetenschap	40
Afbakening	42
Corpuscriteria	44
Het koloniale corpus	47
Het postkoloniale corpus	51
Werkwijze	56
Discoursanalytische literatuurbenadering	56
Discoursen, literatuur en literaire representatie	57
Ten slotte	60
DEEL I – KOLONIALE LITERATUUR	
3 Koloniale achtergronden	63
Inleiding	63
Indo-Europeanen in Indië	65
Aantallen en staatsrechtelijke positie	66

Verindischen en verhollandsen	67
Het Europese debat	72
Geracialiseerde taxonomieën en hiërarchieën	73
‘Een halfslachtig en halfkrachtig tussenras’	77
Het Indische debat	82
Het Indo-probleem	83
Ethische politiek en indianisatie	89
‘Het gele gevaar’	94
4 Sensualiteit	101
Inleiding	101
Van bedrieglijke schoonheden tot slachtoffers	102
Vroegrijpheid en de invloed van tropenzon	104
Bedrieglijke schoonheden	106
Begeerlijk en behaagziek	106
Afgunst, haat en wraak	109
Onverschillig, oppervlakkigheid en mondain	112
Hollandse versus Indische vrouwen	115
Slachtoffers van begeerte	118
Aanleg versus opvoeding	119
Het bloed kruipt waar het niet gaan kan	121
Tussen wal en schip	124
Indocentrische auteursposities	127
Slachtoffers van koloniale omstandigheden	129
Ten slotte, sensualiteit en de koloniale beschavingsmissie	131
5 Verindischen	133
Inleiding	133
Verindischen	134
Onbeschaafd en onaantrekkelijk	135
Goedhartig en gastvrij	138
Onnadenkend en emotioneel ongeremd	139
Hybriditeit en mimicry	144
Natuurlijke eenvoud	149
Onbedorven en beschaafd	150
Een postkoloniaal postscriptum	153
Ten slotte, verindischen en de koloniale beschavingsmissie	155
6 Zuiverheid	157
Inleiding	157
Door atavisme gezuiverd	158
Blanke lelies	159

Atavistische martelaressen	162
Door lijden gelouterd	170
Exotische lelies	171
Opvoeding en huwelijk	176
Hybride martelaressen	180
Ten slotte, zuiverheid en de koloniale beschavingsmissie	183
7 Het ‘gemengde’ huwelijk	185
Inleiding	185
Indië als land van wellust	187
Het ‘gemengde’ huwelijk	190
‘Totoks zijn heel anders dan wij’	191
De invloed van een huwelijkspartner	194
Kleur bekennen	198
Moederschap	200
De ‘oosterse’ moeder	201
De ‘westerse’ moeder	205
Atavisme en onvruchtbaarheid	206
Ten slotte, het ‘gemengde’ huwelijk en de koloniale beschavingsmissie	209
8 Middelmaticheid	212
Inleiding	212
Geracialiseerde factoren	214
Fysiek en psychisch verval	216
Middelmatige schoolprestaties en mislukte carrières	218
Maatschappelijke verhoudingen	221
Indocentrische auteursposities	222
Eurocentrische auteursposities	226
Ten slotte, middelmatigheid en de koloniale beschavingsmissie	229
9 Dierlijkheid	231
Inleiding	231
Primitieve natuurlijkheid	232
‘Klimmen als een aap’	233
Jachtzucht, vechtlust en wellust	235
‘Ontaard tot niets’	241
Het pauperdiscours en rasideologieën	244
Het Indo-probleem	245
Racisme en rassenhaat	248
Can the subaltern speak?	250
Ten slotte, dierlijkheid en de koloniale beschavingsmissie	253

10 Emancipatie	256
Inleiding	256
De totok als maatstaf	258
Deftige landheren en het plantersvak als roeping	259
‘Hij is maar een sinjo!’	263
De Indo als maatstaf	266
Sociaaleconomische ontwikkelingen	268
Discriminatie, achterstelling en uitsluiting	271
Indo-identiteit	277
Ten slotte, emancipatie en de koloniale beschavingsmissie	281

DEEL II – POSTKOLONIALE LITERATUUR

11 Postkoloniale achtergronden	285
Inleiding	285
Wat vooraf ging	289
Van object naar subject van beeldvorming	293
‘Een schip vol problemen’ en ‘dubbele bonnenvreters’	293
‘Wat in het hart is, komt in TONG TONG boven’	300
Van assimilatie naar emancipatie	310
‘Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli!’	310
De strijd om het Indisch erfgoed	316
De erkenning van Indisch oorlogsleed	316
Het Indisch cultuurgood als nationaal gemeengoed	321
Ten slotte, een uitstervend of springlevend ‘ras’?	328
12 Doorschrijven en terugschrijven	331
Inleiding	331
Sensualiteit	336
Verindischen	341
Degeneratie	345
Bijgeloof en het bovennatuurlijke	347
Ten slotte, wie bepaalt wat ‘Indisch’ is en waaruit dat bestaat?	350
13 Overleven en herbeleven	355
Inleiding	355
Oorlog in Indië	357
Japanse bezetting	357
Indonesische onafhankelijkheidsoorlog	360
Miskenning van oorlogsleed	362
‘Altijd mooi weer en aan elke boom een banaan’	363

‘Onbeantwoorde liefde voor koningin Wilhelmina’	366
‘Ontheemd, ontgoocheld en belazerd’	368
Doorwerking van oorlogsleed	370
Voor het leven getekend	371
‘Bij ons hield de oorlog nooit op’	373
Ten slotte, Indisch zwijgen en Indische emancipatie	375
14 Assimileren en hybridiseren	377
Inleiding	377
Schrijven tussen twee culturen?	378
De Tweede generatie	379
Indisch-zijn en zich Indisch voelen	380
Opgroeien tussen twee culturen?	383
‘Moriaantje zo zwart als roet’	385
‘Het is niet goed om Indisch te zijn’	387
‘Bruin is niet wit of wit zwart’	388
‘Niet voortzetten wat al gestorven is’	391
‘Indië, dat zegt ons niets’	395
Ten slotte, Indische identiteit in postkoloniaal Nederland	395
 SLOTBESCHOUWINGEN	
15 Slotbeschouwingen	399
De literaire representatie van Indo-Europeanen	399
Eurocentrische en Indocentrische auteursposities	402
Indisch-Nederlandse letterkunde als literair discours	404
Postscriptum, de geschiedenis herhaalt zich	406
Bibliografie	408
Summary	420
Register	426

Voorwoord

Op 14 januari 2016 publiceerde schrijver Christiaan Weijts in *NRC* een column onder de titel “Die boekenlijst is misdadig, fuck de canon”. Vooral *Max Havelaar* (1860) van Multatuli, die de canon aanvoert en dus als het belangrijkste werk uit de Nederlandse letterkunde wordt gezien, moet het ontgelden: ‘Altijd weer Havelaar, die afgrijselijke monumentale baksteen, effectief moordwapen voor elk sluimerend vonkje literaire interesse’.¹ De roman, die destijds vanwege zijn stijl en inhoud heel wat stof deed opwaaien, is in de ogen van Weijts inmiddels verworden tot een ‘afschrikwekkend museumstuk’ dat niet langer tot de verbeelding van scholieren spreekt, waarbij hij gemakshalve voorbijgaat aan de betekenis van de roman voor de Nederlandse literatuur en koloniale geschiedenis. ‘Multatuli was inderdaad stilistisch niet begaafd genoeg om “Fuck het cultuurstelsel” te schrijven’, schreef de Lezeres des Vaderlands – geheel in de traditie van de Indische journalistiek in tropenstijl – op haar blog dan ook in antwoord op Weijts’ column.²

Multatuli is misschien de beroemdste, maar natuurlijk niet de enige auteur die over Indië schreef. In de canon vinden wij meer schrijvers die ooit in de kolonie verbleven en daarover verhaalden, onder wie Louis Couperus, E. du Perron, Hella S. Haasse, Maria Dermoût en F. Springer. Mijn liefde voor literatuur over Indië begon overigens bij roman­cier P.A. Daum, die eveneens deel uitmaakt van de canon. Bovendien blijkt de Indische roman geen afgesloten hoofdstuk uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis te zijn. In de afgelopen jaren hebben wij ons mogen verheugen op nieuwe literaire werken met een Indische thematiek, waaronder *Honolulu King* (2015) van Anne-Gine Goemans en *Haar goede hand* (2016) van Marion Bloem. Ik hoop met deze vergelijkende studie van oude en nieuwe Indische romans een literatuurwetenschappelijke bijdrage geleverd te hebben die de lezer, in de woorden van literatuurcriticus Gerard van Eckeren, ‘aardige verrassingen’ zal brengen.³

Hoewel het schrijven van een proefschrift een eenzame opgave kan lijken, stond ik er nooit echt alleen voor. Veel mensen hebben mij geholpen, gesteund of op een andere manier bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Aan hen wil ik hier graag een woord van dank richten. Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar mijn promotores Erica van Boven en Gillis Dorleijn. Ik bedank hen voor de vele leerzame jaren waarin zij mij bege-

¹ *NRC*, 14-01-2016.

² Lezeres des Vaderlands, <https://lezeresdesvaderlands.wordpress.com/>, geraadpleegd op 31 juli 2016.

³ Zie het eerste motto van dit boek.

leidden: eerst als student en later als promovendus. Allang voordat er sprake was van een promotietraject, waren zij bij mijn onderzoeksproject betrokken. Ik kon altijd een beroep doen op hun tijd, kennis en onderzoekservaring die zij genereus met mij deelden. Dit boek is dan ook mede het resultaat van hun niet-aflattende inzet, vooral van hun kritische maar altijd bemoedigende commentaar waarvan ik mocht profiteren. Ik had mij geen betere begeleiding kunnen wensen.

Daarnaast heb ik hulp mogen ontvangen van Jeroen Dewulf, Betty de Hart, Isabel Hoving, Mary Kemperink, Pamela Pattynama, Olf Praamstra, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen. Ik ben hun zeer erkentelijk voor hun belangstelling en adviezen. Ik dank eveneens de Graduate School for the Humanities van de Rijksuniversiteit Groningen, in het bijzonder Gorus van Oordt en Marijke Wubbolts die mijn onderzoek faciliteerden, en de medewerkers van de Universiteitsbibliotheek Groningen, die altijd voor mij klaarstonden met bibliothecaire tips en trucs en met een eindeloze stroom aan door mij aangevraagde publicaties. Mijn collega's uit "OBS23" bedank ik voor de fijne werksfeer en voor de vele activiteiten die wij gezamenlijk na werktijd ondernamen. Zij zorgden ervoor dat ik niet vergat dat er ook een leven buiten de literatuur en de bestudering daarvan bestaat.

De publicatie van dit boek zou niet tot stand zijn gekomen zonder de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), die mijn onderzoeksproject financierde, en Uitgeverij Verloren, die mijn proefschrift in haar imprint Literatoren opnam. Zij mogen hier dan ook niet onvermeld blijven. Ik dank de volgende instanties en personen die mij hebben geholpen bij de beeldredactie: Reggie Baay, Mark Boon, E. du Perron Genootschap, Hans Kleijn, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Letterkundig Museum, *Moesson*, Corinne Noordenbos, Bert Paasman, Olf Praamstra, Jill Stolk, Universiteitsbibliotheek Groningen en Universiteitsbibliotheek Leiden. Mijn speciale dank gaat uit naar Coen van 't Veer voor het meelesen en corrigeren van het manuscript.

Als laatste, maar niet als minst belangrijke, wil ik mijn vrienden en familie bedanken. Hun belangstelling, vertrouwen en meelevens zijn hartverwarmend. Ik dank in het bijzonder mijn paranimfen Nathalie en Ryanne, die mij met raad en daad hebben bijgestaan tijdens deze promotie. Onze vriendschap, die begon aan de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur in Groningen, betekent veel voor mij. Wie uiteraard hier niet mag ontbreken, is mijn steun en toeverlaat André, die altijd het volste vertrouwen in mij heeft en – in tegenstelling tot mijzelf – geen moment twijfelde aan de goede afloop van dit project. Ik prijs mij gelukkig met hem aan mijn zijde. Ten slotte dank ik mijn ouders. Zij hebben mij steeds gesteund en aangemoedigd om mijn (literatuurminnend) hart te volgen. Ik draag dit boek aan hen op.

1 Inleiding

‘De europesche maatschappij in Nederlandsch Indiën is vry scherp in twee deelen gesplitst: de eigenlyke Europeanen, en dezulken die – hoezeer wettelyk in geheel denzelfden rechtstoestand verkeerende – niet in Europa geboren zyn, en min of meer inlandsch bloed in de aderen hebben.’

Uit: Multatuli, *Max Havelaar* (1860)

Inleiding

Max Havelaar (1860) van Multatuli wordt tot de belangrijkste werken uit de Nederlandse literatuur gerekend en voert zelfs de canon van de Nederlandse letterkunde aan.¹ De meeste lezers zullen Multatuli, pseudoniem van Eduard Douwes Dekker (1820-1887), kennen als een auteur die misstanden in de koloniale samenleving aan de kaak stelde en die het opnam voor de inheemse bevolking van voormalig Nederlands-Indië. In *Max Havelaar* wordt ook een lans gebroken voor een andere groep uit de Indische samenleving, namelijk ‘dezulken’ met ‘min of meer inlandsch bloed in de aderen’.² Hiermee bedoelde Multatuli een groep die wij tegenwoordig Indo-Europeanen noemen. Hij bespeurde reeds een scherp maatschappelijk onderscheid tussen de zogeheten ‘eigenlyke Europeanen’ (een zeer ruime categorie voor iedereen die een louter Europese afkomst wist te claimen) en Indo-Europeanen. Een opmerkelijk onderscheid, omdat zij voor de wet gelijk waren en tezamen de koloniserende bevolkingsgroep vormden. Kennelijk genoten zij in de sociale omgang een andere status en werd er een wereld van verschil tussen beide ervaren. Die wereld van verschil vond zijn neerslag in literatuur en werd voor lezers tot leven gebracht door personages uit Indische romans en verhalen.

In deze studie staat de literaire representatie van Indo-Europeanen centraal. Indo-Europeanen maakten van meet af aan deel uit van de Indische samenleving en komen in groten getale voor in de literatuur over Indië. De eerste Indo-Europeanen werden geboren in de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie uit relaties tussen Europese mannen en inheemse vrouwen. Indo-Europeanen kwamen verspreid over alle lagen van de koloniale samenleving voor. Zij waren niet aan een bepaalde stand of klasse gebonden en bevonden zich dus zowel in de koloniale elite als in de kampong. Als zij door een Eu-

¹ De canon van de Nederlandse letterkunde, opgesteld door Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren naar aanleiding van een enquête onder leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde uit 2002, http://www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmnl_21062002.htm, geraadpleegd op 30-01-2016.

² Multatuli 2002, p. 73.

ropese voorouder erkend waren, dan behoorden zij tot de Europeanen in Indië en anders werden zij tot de inheemse bevolking gerekend.³ Hoewel er in staatsrechtelijk opzicht geen onderscheid gemaakt werd tussen verschillende categorieën Europeanen – men had de Europese status of men had die niet – werden onder invloed van de opkomst van allerlei wetenschappelijke ideeën over ‘ras’ en ‘rasvermenging’ in de negentiende eeuw de ‘eigenlyke’ Europeanen en Indo-Europeanen in toenemende mate als twee verschillende bevolkingsgroepen gepercipieerd: de eersten werden gezien als ‘raszuiver’, omdat zij louter Europese wortels zouden hebben; de tweeden als ‘gemengd’, omdat zij zowel westerse als oosterse voorouders hadden.

De maatschappelijke beeldvorming over Indo-Europeanen en de denkbeelden over ‘ras’ en ‘rasvermenging’ die hieraan ten grondslag liggen, kwamen terecht in de literatuur die op haar beurt weer bijdroeg aan de verbreiding van dit geracialiseerde gedachtegoed. In de negentiende eeuw kwam er een groeiende stroom van literaire werken uit Indië op gang en ontwikkelde de zogeheten Indische roman zich tot een levendig en veelbesproken genre.⁴ Deze literatuur en de daarin ingebedde, ideologisch geladen voorstellingen vormden een wijdverbreid literair discours dat sterk de perceptie van Indo-Europeanen bepaald heeft. Deze studie onderzoekt dit literaire discours en richt zich expliciet op de uitbeelding van Indo-Europeanen die deel uitmaakten van de Europese bevolkingsgroep in Indië. Dat er daarnaast een enorme groep mensen met een Europese voorouder en met ‘min of meer inlandsch bloed in de aderen’ onder de inheemse bevolking geweest moet zijn, spreekt voor zich maar die categorie zal hier buiten beschouwing worden gelaten. Zij kende immers een andere staatsrechtelijke en sociale positie en in haar literaire representatie speelden andere ideologische noties, zoals de tegenstelling tussen kolonisator en gekoloniseerde, mee.

Door de eeuwen heen droegen Indo-Europeanen verschillende namen, waaronder mestiezen, ‘halfbloeden’, ‘gemengdbloedigen’, ‘inlandsche kinderen’, Indo-Europeanen, Indo’s en Indische Nederlanders.⁵ Dit zijn geen neutrale benamingen, maar deze namen zijn voortgekomen uit koloniale categorieën die oorspronkelijk gehanteerd werden om datgene wat als ‘Europees’ gezien werd van het ‘niet-Europese’ te onderscheiden.⁶ Zij zijn dus het product van bepaalde in- en uitsluitingspraktijken en verbeelden tezamen met namen voor de – in Multatuli’s veelzeggende woorden – ‘eigenlyke Europeanen’ wie er als meer of minder Europees gold. Bovendien konden in de loop der tijd de betekenis en connotatie van deze benamingen veranderen. Zo kwam in de eerste helft van de twintigste eeuw voor Indo-Europeanen de naam ‘Indische Nederlanders’ op, maar die ging tijdens de repatriëring *alle* uit Indië afkomstige Nederlanders aanduiden en fungeert inmiddels als een verzamelnaam voor iedereen die op een of andere manier met Indië of de nasleep van het koloniale verleden is verbonden. Een ander voorbeeld is ‘Indo’, dat oor-

3 Bosma 2005, p. 71 en Bosma, Raben en Willems 2006, p. 147-148.

4 Bel 1993, p. 304-305 en Praamstra 1997, p. 268. Over deze ontwikkelingen kom ik te spreken in hoofdstuk 2.

5 Willems 1997, p. 11.

6 Houben 2009, p. 70.